

ՍՈՍՈՐՈՒԹԻՒՆ

Կառք և Կառարչաւ :

ՅՈՒՆԱՅ առասպելք Լորիթոն թա-
գաւորին կու տան կառքին գիւտը , որ
ոտուրները ցաւոտ ըլլալուն չէր կըր-
նար քալել . ոմանք ալ Տրիպտոլոմէոսը
կամ Տրոքիդոսը կը սեպեն ասոր հնա-
րողը . Լ. թենացիք ալ աս պատիւը Լ.
թենասայ կու տային : Լ. ներհական
վկայութիւններէն թէպէտ և որոշ բան
մ'ալ չեղէ , սակայն գոնէ այսչափս կըր-
նայ խմացուիլ որ կառքին գիւտը ու գոր-
ծածութիւնը շատ հին պիտի ըլլայ . և
մենք սուրբ գրոց մէջէն ալ արդէն գի-
տենք այս գիւտոյն հնութիւնը . Յով-
սէփ Փարաւոնի երկրորդ կառքին մէջ
նստելու իշխանութիւն ունեցաւ , Փարա-
ւոնին Կարմիր ծովուն մէջ կորած կառ-
քերը՝ Սովսէս իր սքանչելի օրհնու-
թեանը մէջ կը յիշատակէ . նոյնպէս
յայտնի են Սիսարայի ինն հարիւր եր-
կաթի կառքերը (Վրիստոսէ 1281 տա-
րի առաջ) , Սողոմոնի (Վրիստոսէ
1000 տարի առաջ) բազմութիւ կառքե-
րը . թողունք դեռ ուրիշ խել մը սուրբ
Վրոց յիշատակութիւնները :

Հին մահարձաններու վրայ կը տես-
նենք երկու կամ չորս անուով կառ-
քեր , որոնց այլ և այլ կենդանիներ կը
լծուէին , ինչպէս եզ , ձի , ջորի , փիղ
ու յովազ : Փաւլագացիք առջինն եղան որ
չորս անուով կառք սկսան շինել , ու
Սկիւթացիք ալ ինչուան վեց հասուցին :
Լ.ոնց կառքերը ուրիշ բան չէին՝ բայց
եթէ շարժական տուներ որ իրենց բնա-
կութեանը համար կը ծառայէին :

Լ.րեւելեան ազգերէն ոմանք՝ սովո-
րական կառքէն զատ՝ գերանդաշէն կառ-
ալ կը գործածէին : Ըստ պատմա-
գիրներ ասոր վրայ այլ և այլ ստորա-
գրութիւն կ'ընեն . ու Լորդոտոս ,
Վսենոփոն , Լիւրոս , Կուրտիոս , Վիու-
դոր սիկիլիացի , Լ.պպիանոս և այլն , ա-
մէն ալ ասոր ահաւորութիւնը կը ցու-
ցնեն . ոմանք կ'ըսեն թէ Լիւրոս առ-

ջինը եղաւ այս կերպ կառքերը հնարա-
ղը . և Վսենոփոն յայտնի կը յիշատա-
կէ իր Լիւրամարզին վեցերորդ գրքին
մէջ՝ որ Լիւրոս փոխանակ պատերազմի
սովորական կառքը գործածելու՝ գերան
դաշէն կառքերն սկսաւ բանեցընել :

Լ.ոնց ձեւը սովորական կառքերուն
ձեւերէն շատ տարբեր էր , երբեմն չորս ձի
կը լծէին անոնց երբեմն ալ երկու ձի .
նոյնպէս գիւրութեան համար երկու ա-
նիւ կը դնէին . բայց աս տեսակ կառքը
միայն դաշտային տեղեր կը ծառայէր :
Իսկ գերանդիները այնպիսի ճարտա-
րութեամբ յարմարեցուցած էին , որ ճամ-
բայ ընելու ատեն կրնային զանոնք ամ-
փոփել . որպէս զի կառքերը կարենան ա-
ռանց արգելքի մը առաջ երթալ . ու
ետքը պէտք եղած ատեն մէկէն ի մէկ
նորէն իրենց տեղը հաստատել :

Վսենոփոնին ըրած ստորագրութե-
նէն կ'իմացուի՝ որ ամենէն աւելի պարզ
գերանդաշէն կառքերը Լիւրոսիներն
եղած պիտի ըլլան , իսկ ետեւի եկողնե-
րը հետզհետէ աւելի գերանդիներու և
տէգերու ահաւոր զարդերն աւելցուցին :
— Հասարակ զինուորաց գերանդաշէն
կառքին մէջ զինուոր մը միայն կը կենար .
իսկ զօրապետներու և գնդապետներու
կառքին մէջ՝ նաև կառավար մը ու զօ-
րապետին թիկնապահ :

Պատմաց ըրած ստորագրութեանցը
նայելով՝ Լիւրոսի ու իր զօրաց մէջ
զէնքի մեծ խտիր մը չկար . հաւատա-
րապէս լանջապանակ կը հագնէին ու
գլուխին պղնձի սաղաւարտ՝ ճերմակա-
գոյն գարգմանակով՝ , ձեռուրնին սուր
ու չում՝ փայտէ նիզակ , և կռնակնին
ծիրանի պատմուճան մը , իսկ ձիերուն
ճակատը , լանջն ու կողերը պղնձէ վա-
հաններով պաշտպանուած էին :

Պատերազմին խառնուելուն ատենը
աս կառքերը երբեմն սարսափելի ջարդ
կու տային , բայց մէյ մը ասոնց կերպը
փոխելէն վերջը կրնար մարդ ճարտա-
րութեամբ ու զգուշութեամբ ասոնց
սոսկալի հարուածներէն անվնաս պա-

հուիլ . ինչպէս որ Պլուտարքոս ալ կը պատմէ Սիդղայի վարքին մէջ՝ հռովմայեցւոց լքեղայոսի գէմ ըրած պատերազմին վրայ խօսելով , որ Սեծին Սիհրդատայ զօրավարն էր՝ : Պատերազմը սկսած ատեն գերանդազէն կառքերը զօրաց ետեւը կը կայնէին , զգուշանալով գունդերու մէջ խառնուելէն . բայց սակայն շատ անգամ կառքին ձիերը կատղած ու շփոթած բուն իրենց բանակին վրայ կը յարձրկէին , ու փոխանակ թշնամեաց՝ իրենց զինուորաց գունդերը տակն ու վրայ ու արիւնլուայ կ'ընէին :

Բայց հռովմայեցւոց անծանօթ էր գերանդազէն կառքը . ընդհակառակն իրենք շատ ուրիշ տեսակ կառքեր ունէին , ինչպէս բեռան , ճամբորդութեան , պտըտելու , ծանր , թեթեւ , գոց , միաձի , երկձի և այլն և այլն , որոնց իւրաքանչիւրին համար սեպհական անուններ կու տային : Եւ կառքերը հիմակուան եւրոպական ազգաց մէջ գործածուած քառանիւ կամ երկանիւ կառքերուն ամենեւին չէին նմաներ . և որովհետեւ նստելու սնտուկը առկախեալ չէր՝ ինչպէս որ է հիմա , տարակոյտ չկայ որ շատ նեղութեան բան մը պիտի եղած ըլլայ կառք նստիլը : Ինոր համար իրենց հարուստները ճամբորդութիւն ընելու որ ըլլային՝ պատկարակներով կ'երթային , զօրոնք գերիները կը վերցընէին . ասոնք ալ իրենց սեպհական անուններ ունէին : Իսկ քուրմերը դոց կառք կը գործածէին՝ որ աղեղնաձև ծածկոյթ մը կ'ունենար , զիրենք հովէն ու անձրեւէն պաշտպանելու համար : Հետաքրքրութեան արժանի բանը աս է որ հռովմայեցի արձանագործներու հնուցմէ մեզի հասած ճարտարարուեստ ձեռագործներուն մէջ՝ սքանչելի փորագրութիւն ինչուան քսան ձիով կառքեր կը տեսնենք . բայց ասիկայ աւելի երեւակայութեամբ ձևացուցած սեպելու է՝ քան թէ ճշմարտութիւն : (Պիմսիական խաղերը)՝ Յունաստանէն

հռովմայեցիներէն վերջը՝ հասարակաց հանդէսներու ատեն գործածուած ձիւն թացի կառքերը ընդհանրապէս խեցիի ձև ունէին , երկու անիւներու վրայ յենած , և աս խեցին առջևի կողմէն աւելի բարձր կ'ըլլար քան թէ ետևի . բաց ասկէ չորս կողմը նկարներով ու քանդակներով զարդարած կ'ըլլար : հռովմայեցիք տեսնելով որ Յունաստանի հասարակաց հրապարակներն ու տաճարները խիստ գեղեցիկ պղնձի կառքերով զարդարուած էին՝ կառարչաւներու մէջի հանդիսացեալ քաջերուն բազմութեանը համեմատ , իրենք ալ աս սովորութիւնն առին , որպէս զի յաղթողներուն յիշատակը յաւերժացնեն . անոր համար յաղթական կառքերով կամարները ծածկեցին . և աս կառքերը երբեմն մարմարիոնեայ կ'ըլլային , որուն ապացոյց կրնայ ըլլալ Ստիկանու թանգարանին մէջ պահուած մէկ կառքը՝ որ Լալիձի՝ կ'ըսուի : Սովորաբար յաղթական կառքերը սակեզօծ ու կէս կլոր կ'ըլլային . երասանակները յաղթողին ձեռքն էին . որ եթէ պզտիկ տղաքներ ունենար՝ անոնք ալ իր քովը կը նստեցընէր , ինչպէս որ կայսերական դրամներու վրայ կը տեսնուի : Բայց աւելի յիշելու արժանի բանը ան է որ միշտ խենթ մ'ալ կը դնէին յաղթական կառքին քով , ու գերի մըն ալ ստէպ կը կրկնէր յաղթողին . Լատիգ նայէ , ու յիշէ որ դուն ալ մարդ ես : Հիւպատոսներն ալ որ պաշտօններնուն մէջ կը մտնէին՝ երկու ձիով կառքի մէջ նստած կու գային , ու կ'ըսուի թէ Վամիլոս առջինն եղած է որ յաղթական կառքով հռովմայեցիք է : Եւ կառքերը հիւպատոսներուն ատեն սակեզօծ էին . բայց կայսերաց ատեն փղղոսկրէ սկսան շինել՝ ինչուան ոսկիէ ալ ըսող ալ կայ թէ արեան մէջ կը թաթխէին , որպէս զի պատերազմական տեսիլ մը առնեն :

Հաղթական կառքերէ օրինակ առնելով՝ սկսան ընդարձակ սայլեր շինել՝

չորս կամ աւելի անիւներով, որոնց վրայ ամէն կողմ այլաբանական պատկերներ լեցուն էին . ասոնց մէջ շատ անգամ հասարակաց հանդէսներու ատեն ծրար տեալ մարդիկներ բազմութեամբ կը նստէին . ասանկ էին Յաղթութեան, Խաղաղութեան, Ծարպարութեան ու նաև Մահոսան կառքերը :

Յունաց կառքերը հռովմայեցւոցմէ զանազանութիւն չունէին, մանաւանդ որ հռովմայեցւոց մէջ կառքի սովորութիւնը Յոյներէն մտած է : Ետրուրական կամ Յունական անօթներու վրայ ամէն ձևով կառքեր նկարուած կանմեծ կամպզտիկ զարդարանքներով : Իսկ դից կառքերը ընդհանրապէս իրենց նուիրուած կենդանիները կը քաշէին : Փարիզու արքունական թանգարանին մէջ կառքի մը քեղին կամ լծելու փայտը կայ, որուն վրայ Սեդուսայի գլուխ մը քաշուած է . թերևս ասիկայ յուռութիւնը մը կը սեպէին յաղթութիւն ապահովքներէլ համար :

Եւ մնայ որ ըսենք՝ թէ կառավարութեան կամ կառքը քշելու արուեստը Յունաց մէջ շատ պատուաւոր բան մը սեպուած էր . կառավարները մասնաւոր պատիւ մը կը վայելէին՝ մանաւանդ ողիմպիական խաղերուն մէջ : Սենք հոս փոխանակ մանրամասն ստորագրելու Յունաց խաղերուն այս մեծահռչակ մէկ մասը՝ պատշաճ կը համարինք Պարթելլի Վաղղիացւոյն կառարչական վրայ տուած գեղեցիկ նկարագիրը հոս տեղս դնել, որով բուն խաղին ոգին և կերպն ալ կրնան ընթերցողք բաւականապէս իմանալ . գիտնալով միանգամայն որ Եւրոպայի մէջ ինչուան հիմա ցամաքային շատ քաղաքաց մէջ եղած կառարչաներն ալ Յունաց նմանողութիւն և հետևութիւն են :

Յետ ասպարիզելոյ նահատակաց ոմանց, որ այն ինչ յարբունս հասեալ էին, լցաւ ապա ասպարէզն բազմութեամբ կառաց, որք զհետ միմեանց անցին ի հանդէս :

Եւ ի երկէք, ապա ի կրկին յովանակաց լծեալ, և հուսկ յետոյ քառաձիք՝ որոյ հանդէս չբեղագոյն է և մեծափառ քան զամենայն ալշաւահանդէսս :

Եւ ի քաջ տեսանել զհանդերձանս նոցա մտաք յարձակարան անդր . և կային անդ կառք բազումք մեծաշուքք, արգելեալք ի պարանոց որք ընդ կարգս իւրաքանչիւր ձգտին, և հետ զհետ անկանին ի վայր : Կառավարացն կերպաս ինչ և եթ թեթեւ արկեալ էր զիւրեամբք . և երիվարք՝ զորոց հազիւ նուաճել կարէին զաշխոյժս, ձգէին յիւրեանս զամենեցուն զտեսանելիս գեղալի իւրեանց, ոմանք և կանխակալ յաղթութեամբքն : Ի տալ նշանին, յառաջ մատեան մինչև ցերկորդ կարգն և համակարգեալ ընդ այլ կացին տողաբար առ սեամս թողարանին : Եւ ահա տեսաք զնոսա ծածկեալս փոշուով, զմիմեանց զառաջս կալեալ, բախեալ լի իրեարս, և այնպէս սաստիկ զկառսն ձգեալ՝ զի հազիւ զհետ նոցա ժամանէին աչք : Աստկանայր և ևս թափ յարձակման նոցա առ դրոշելով միոյ յանմահից քաջացն, զորմէ ասեն սարսուռ իմն զանխուլ ի նոսա ազգել . և բազմապատկէր ի հնչել ահաւորագոյ փողոցն, որ առ նպատակաւն զետեղեալ կան, ի վայրն հռչակաւոր վասն կառաքելութեց անդ գործելոց : Բան զի ընդ լայնութիւն ասպարիզին կառուցեալ կայ՝ դոյզն ինչ կիրճ յանցս կառացն թողլով, ուր վարչացն յաճախ վտանգի ճարտարութիւն : Եւ այնչափ ևս առաւել ահագին է վտանգն, որչափ զի պարտ է երկոտասանեկի պատել ըզնպատակաւն . քանզի հարկ է երթեալ երկոտասան գործել կառաց ընդ երկայնութիւն ձիւնթաց ասպարիզին :

Եւ նուագս իւրաքանչիւր պատելոյ նոցա՝ արկածք ինչ կամ դէպք պատահէին, որք ի գութ կամ ի ծաղր երգիծական շարժին զբազմութիւն ժողովրդոյն : Կէսք ի կառաց արտաքոյ քան զկրկնս վազէին, այլք ընդ իրեարս բաղխեալ խորտակէին . և ցան

և ցիր ընդ ասպարէզն սփռեալ կային բեկորք խորտակելոց կառացն, բազմավտանգ ևս գործելով զարշաւանս : Հնգեակ և եթ մնացին մարտակիցք, մին թեսաղացի, միւսն լիբէացի, ոմն սիրակուսացի, և միւս ոմն կորնթացի, և հինգերորդն թեբացի . երբեակ առաջինքն մերձ էին 'ի պատել զվերջին շրջանն . բայց թեսաղացին հարաւ ընդ նպատակն, խորտակեցան կառք նորա, և ինքն ընդ սանձան պատատեալ անկաւ թաւալգլոր : Այլ մինչդեռ ձիանն կործանէին 'ի վերայ ձիոց լիբէացւոյն՝ որ կից առ երի արշաւէին, և երիվարք սիրակուսացւոյն հոսէին 'ի խոխումսն՝ որ զայնու տեղեան շուրջ կային, և հնչէր վայրն առ հասարակ 'ի բազմագոչ ճիչ աղաղակի, հասին կորնթացին և թեբացին, և պարապ գտեալ ճախր առին զնպատական, և մարակ 'ի կուշտ ամեհի երիվարացն արարեալ՝ եկին կային առաջի գատաւորացն . զառաջին մրցանակն կալեալ 'ի նոցանէ կորնթացւոյն, և թեբացւոյն զերկրորդն՝ » :

ՏՆՏԵՍ ԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

Երրոպայի վաճառականութեան վրայ :

ՔԱՆԻ որ եւրոպայիք հին ատենէն 'ի վեր զրուած նախապաշարման արգելքները վերցուցին՝ որով նաւարկութիւնը սահմանաւոր տեղւոյ մը մէջ պարունակուած էր, և բոլոր Ալկիանոսը վաճառականութեան արահետ ճամբայ մը դարձուցին, վաճառականութեան սահմանն ալ այնչափ ընդարձակեցաւ, որչափ որ ծանօթ երկիր կայ հողազրն տիս վրայ : Հիմա Արոպայի ծովային տէրութեանց զրօշակները՝ աշխարհիս ամէն կողմը ազատ համարձակ կը ծածանին, Միսիայի և Միսրիկայի ծովե-

րուն մէջ, Միսրիկէի ծովեզերքները, Ասորալիայի մօտերը ու Փոլինէզիայի անհամար կղզեաց մէջ : Արոպայի երկիրներուն մէկ մասը Ալկիանոսին վրայ ըլլալով, ներքին ծովերն ալ այլ և այլ աշխարհաց ներսերը մտնելով՝ ծովային երկիրներ կը ձեւացնեն ցամաքին մեծ մասը . մեծամեծ գետերն ալ որ Արոպային ամէն կողմերէն մէկըմէկ կը կրտեն՝ նոյն իսկ ցամաքին ներսի կտորը նաւարկութեան կը յարմարցնեն . ուրիշ կողմերն ալ արուեստական ջրանցքներ բանալով նաւարկելի գետերը մէկմէկու հետ հաղորդեցին : Բայց ամենէն աւելի այլ և այլ վաճառական քաղաքներ ու ճարտար ժողովուրդներ մէկմէկու մօտեցնողը եղան՝ վերջիատեննեւրոս շինուած երկաթուղիները, որոնցմով ամենայն վաճառք դիւրին, անփաս և շուտ աշխարհքէ աշխարհք կը փոխադրուին : Շոգենաւերն ալ գրեթէ ամէն ծովեզերեայ տեղուանք մէկմէկու հետ կապեցին կարգաւորեալ ու սահմանեալ նաւարկութեամբ . և հիմա գետի նաւարկութիւններուն շատն ալ շոգենաւերով կ'ըլլան : Այլ վերջի տարիներս վաճառականութեան մեծ դիւրութիւն ու օգուտ բերին ելեքտրական հեռագիրները, որոնց ձեռքով լուսոյ արագութեամբ երկրէ երկիր լուր կը հասնի աս ան վաճառքին փնտուելուն ու սղնալուն, ստակներու ու դրամութեան թղթոց արժէքին իջնելուն ու ելլելուն, և այլն :

Իսկ Արոպայի արտաքին վաճառականութեան յառաջանալուն ամենէն մեծ պատճառն եղաւ՝ ժեղարձն վերջերը եղած աշխարհագրական գիւտերն ու զննութիւնները . և հետեւապէս գաղթականութեան դրութիւնը, որով աշխարհիս ամենէն հեռաւոր մասանց հետ ալ հաղորդակցութիւնը դիւրացաւ . և վաճառականութիւնը օր օրուան վրայ աւելի ընդարձակեցաւ՝ երբ յայնկոյս Մոլանտեանին գաղթական ժողովուրդներն ինքնագլուխ ազատ տէրութիւն եղան, և մանաւանդ երբ մեծամեծ վաճառական ընկերութեանց

1 Ուղեորութիւն Անաթ. հտ. Գ. էջ 313 :

2 Տէս էջ 347